

Radosław Kubicki

Wojska i działania wojenne w okolicy Opatowa od konfederacji barskiej do wojen napoleońskich

Z Dziejów Regionu i Miasta : rocznik Oddziału Polskiego Towarzystwa Historycznego w Skarżysku-Kamiennej 1, 49-73

2010

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

Artykuły

Radosław Kubicki

Kielce

Wojska i działania wojenne w okolicy Opatowa od konfederacji barskiej do wojen napoleońskich

Celem tego opracowania jest wykazanie wszelkiej obecności oddziałów zbrojnych w Opatowie i okolicy, który to obszar rozumiany jest tutaj jako dobra opatowskie, od objęcia tronu polskiego przez Stanisława Augusta Poniatowskiego do początków wojen napoleońskich. Do najważniejszych publikacji poświęconych powyższemu miastu i majątkowi ziemskiemu należy zaliczyć: wydane *Materiały z Sesji 700-lecia miasta Opatów* pod redakcją Feliksa Kiryka, prace Aleksandra Bastrzykowskiego i Waldemara Gałązki oraz anglojęzyczną publikację Gershona Hunderta⁹³. Natomiast źródła do prezentowanego tu

⁹³ A. Bastrzykowski, *Kolegiata św. Marcina w Opatowie i jej kapituła*, cz. 1, „Kronika Diecezji Sandomierskiej” (dalej: KDS), t. 36-40, 1943-1947; ibidem, cz. 1, KDS, t. 41, 1948; ibidem, cz. 1, KDS, t. 42, 1949; ibidem, cz. 2: *Katalog prałatów i kanoników kolegiaty opatowskiej od 1212 aż do dni naszych*, Ostrowiec 1948; *Opatów. Materiały z Sesji 700-lecia miasta*, pod red. F. Kiryka, Sandomierz 1985; G. D. Hundert, *The Jews in a Polish Private Town. The Case of Opatów in the Eighteenth Century*, Baltimore 1992; W. Gałązka, *Kapituła kolegiacka w Opatowie w latach 1562-1983*, Sandomierz 1997; zob. też m.in.: R. Kubicki, *The city of Opatów and Opatów landed estates under Austrian rule (1794-1809)*, [w:] *Die galizische Grenze 1772-1867: Kommunikation oder Isolation?*, Hg. Ch. Augustynowicz, A. Kappeler, Wien 2007; idem, *Zarys dziejów Kościoła Wniebowzięcia Najświętszej Marii Panny i klasztoru OO. Bernardynów w Opatowie*, Kielce 2009.

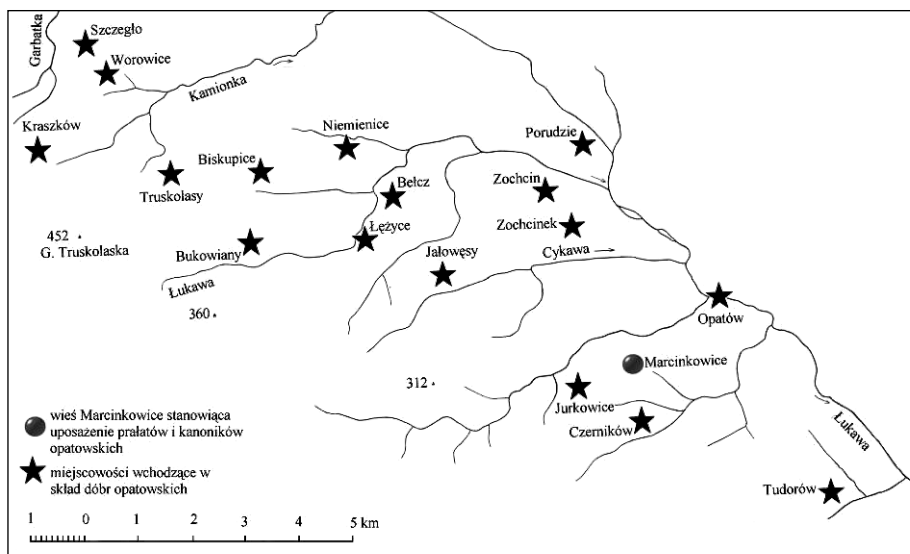
tematu znajdują się głównie w Archiwum Głównym Akt Dawnych w Warszawie.

W badanym okresie dobra opatowskie składały się z jednego miasta – Opatowa oraz z 7 folwarków: czernikowskiego, jałowęskiego, niemienickiego, porudzkiego, truskolaskiego, tudorowskiego i zochcińskiego i z 16 wsi: Bełcz, Biskupice, Bukowiany, Czerników, Jałowęsy, Jurkowice, Kraszków, Łężyce, Niemienice, Porudzie, Szczegło, Truskolasy, Tudorów, Worowice, Zochcin, Zochcinek (zob. mapa 1). W sumie w tym majątku ziemskim mieszkało ok. 4500 mieszkańców, z czego ok. 3000 w Opatowie⁹⁴. Powyższe miasto należało wówczas do największych miejscowości województwa sandomierskiego. Według spisu z 1787 r. było ono najludniejszym ośrodkiem miejskim powiatu sandomierskiego, większym nawet od Sandomierza⁹⁵. Pod względem wyznaniowym, najliczniejszymi grupami w Opatowie byli Żydzi oraz katolicy. Poza tym mieszkało w mieście kilkudziesięciu prawosławnych Greków i Ormian. W związku z tak zróżnicowaną wyznaniowo ludnością, należy także odnotować, że znajdowały się tutaj wówczas m.in.: kolegiata, klasztor bernardynów oraz synagoga i kaplica cerkiewna⁹⁶.

⁹⁴ Archiwum Główne Akt Dawnych (dalej AGAD), Archiwum Gospodarcze Wilanowskie (dalej AGW), Administracja Dóbr Opatowskich (dalej ADO), sygn. I/14, s. 52-168, 173-180, 182-196; ibidem, sygn. I/91, s. 124-136; ibidem, sygn. II/20, s. 15-26; ibidem, sygn. II/86, s. 13, 184; Archiwum Państwowe w Radomiu, Zarząd Dóbr Państwowych, sygn. 82, s. 22, 72, 74, 118; Pracownia Słownika Historyczno-Geograficznego Ziem Polskich w Średniowieczu Instytutu Historii Polskiej Akademii Nauk w Krakowie, kartoteka, Bełcz, Biskupice, Bukowiany, Czerników, Jałowęsy, Jurkowice, Kraszków, Łężyce, Niemienice, Porudzie, Szczegło, Truskolasy, Tudorów, Worowice, Zochcin, Zochcinek; Biblioteka Wyższego Seminarium Duchownego w Sandomierzu (dalej: Bibl. WSD Sandomierz), sygn. R 1926, s. 4, 11, 17, 27; Archiwum Kapituły Katedralnej w Sandomierzu, sygn. 184 (tymczasowa 451), s. 63-64 i in.; „Regestr diecezjów” Franciszka Czaykowskiego czyli właściciele ziemscy w Koronie w 1783-1784, wyd. S. Górzyński, Warszawa 2006, s. 272, 306-307, 323.

⁹⁵ B. Kumor, *Spis ludności diecezji krakowskiej prymasa Michała Jerzego Poniatowskiego z 1787 roku*, „Archiwa, Biblioteki i Muzea Kościelne”, t. 38, 1979, s. 166-167 i in.; por.: M. Bogucka, H. Samsonowicz, *Dzieje miast i mieszczaństwa w Polsce przedrozbiorowej*, Wrocław 1986, s. 353-356, 374, 403 i in.; Z. Guldon, *Terytorium, zabudowa i zaludnienie*, [w:] *Dzieje Sandomierza*, t. 2: XVI-XVIII w., cz. 2-3, pod red. F. Kiryka, Warszawa 1993, s. 27-28.

⁹⁶ Na temat Kościoła rzymskokatolickiego w dobrach opatowskich zob. m.in.: W. Gałązka, *Kapituła*, s. 362-363 i in.; R. Kubicki, *Konwent bernardynów w Opatowie w XV-XVIII wieku. Wybrane zagadnienia społeczno-gospodarcze, W służbie Bogu i społeczeństwu. Zakony na ziemiach polskich w XVI-XIX wieku*, pod red. D. Kupisza,

Mapa 1. Rozmieszczenie dóbr opatowskich w XVIII/XIX w.
Oprac. R. Kubicki

Pod względem własnościowym dobra opatowskie w rozpatrywanym okresie należały do przedstawicieli największych ówczesnych rodów szlacheckich. W latach 1753–1790 ich właścicielami byli kasztelan krakowski Antoni Lubomirski i jego żona Zofia z Krasieńskich. Po śmierci Zofii w latach 1790–1796 w imieniu spadkobierców Lubomirskich majątek był administrowany przez marszałka wielkiego litewskiego Ignacego Potockiego. W latach 1796–1799 miasto Opatów było zarządzane przez Seweryna Rzewuskiego, a w latach 1799–811 przez Stanisława Kostkę

Radom 2004, s. 19-30; idem, *Parafia opatowska w XVI-XVIII wieku. Wybrane zagadnienia gospodarcze, społeczne i polityczne*, „Studia Humanistyczno-Społeczne Akademii Świętokrzyskiej”, t. 1, 2005, s. 11-31; na temat żydów opatowskich zob. m.in.: H. Horowitz, *Die jüdische Gemeinde Opatow und ihre Rabbiner*, „Monatschrift für Geschichte und Wissenschaft des Judentums”, r. 74, 1930, z. 1/2, s. 10-23; G. D. Hundert, *The Jews in a Polish Private Town*, s. 2-10 i n.; R. Kubicki, *Żydzi opatowscy od XVI do początku XIX wieku*, [w:] *Z przeszłości Żydów polskich. Polityka – gospodarka – kultura – społeczeństwo*, pod red. J. Wijaczki i G. Miernika, Kraków 2005, s. 65-85; idem, *Parafia opatowska w XVI-XVIII wieku. Wybrane zagadnienia gospodarcze, społeczne i polityczne*, „Studia Humanistyczno-Społeczne Akademii Świętokrzyskiej”, t. 1, 2005; na temat ludności prawosławnej w Opatowie zob.: Archiwum Państwowe w Sandomierzu, *Akta Stanu Cywilnego Greko-Orientalnej Cerkwi w Opatowie*, sygn. 1, s. 1-13; P. Sławiński, *Parafie prawosławne w Opatowie w latach 1778-1915*, Sandomierz 2006, s. 15-16 i in.; R. Kubicki, *Opatów i dobra opatowskie w drugiej połowie XVIII wieku*, s. 299-302.

Potockiego. W tym samym czasie wsie i folwarki opatowskie były trzymane za niespłacone długi – w latach 1796–1798 przez Franciszka Wodzickiego, a od 1798 r. przez hrabiego Adama Przerębskiego. Od 1806 r. zarządcą wsi i folwarków w dobrach opatowskich został syn Stanisława Kostki Potockiego – Aleksander, któremu od 1811 r. w administrację oddano także miasto Opatów⁹⁷.

W ciągu XVI–XVIII w. dobra opatowskie były wielokrotnie objęte działaniami wojennymi. W 1502 r. Opatów został spalony i splądrowany przez Tatarów⁹⁸. W okresie tzw. potopu szwedzkiego w 1656 r. w Opatowie wymordowano 200 zamożnych rodzin żydowskich, a w 1657 r. w okolicach tego miasta doszło do dwóch potyczek pomiędzy oddziałami polskimi i siedmiogrodzkimi oraz do spotkania wojsk szwedzkich króla Karola X Gustawa z siłami siedmiogrodzkimi księcia Jerzego II Rakoczego⁹⁹. Z kolei podczas wielkiej wojny północnej przez dobra opatowskie przechodziły wojska szwedzkie, rosyjskie, polskie, węgierskie (być może kuruckie) – będące w służbie polskiej oraz saskie, sięjąc zniszczenie, czego przykładem jest obrabowanie przez żołnierzy szwedzkich klasztoru bernardynów opatowskich w 1702 r.¹⁰⁰.

Przechodząc bezpośrednio do przedstawianego tematu należy zaznaczyć, że wojska rosyjskie zaczęto odnotowywać w Opatowskim jesz-

⁹⁷ R. Kubicki, *Dobra opatowskie i ich właściciele w latach 1720–1817*, [w:] *Szlachta i ziemianie między Wisłą a Pilicą w XVI–XX wieku. Studia z dziejów społeczno-gospodarczych*, pod red. J. Gapysa, M. Nowaka i J. Pielasa, Kielce 2008, s. 80–89; R. Kubicki, *Opatów i dobra opatowskie pod panowaniem austriackim (1794–1809)*, „Czasy Nowożytnie”, t. 22, 2009, s. 169–174.

⁹⁸ Biblioteka Czartoryskich w Krakowie, sygn. 11811, s. 21–22; *Monumenta Medii Aevi Historica*, t. 19: *Acta Alexandri Regis Poloniae, Magni Ducis Lithuaniae etc. (1501–1506)*, wyd. F. Papée, Kraków 1927, s. 153, 166–167, 192 i in.; K. Kantak, *Bernardyni polscy*, t. 1: 1453–1572, Lwów 1933, s. 40; F. Kiryk, *Opatów XIII–XVI w.*, [w:] *Opatów. Materiały*, s. 23–24; *Zespół kościelno-klasztorny o.o. bernardynów w Opatowie. Dokumentacja historyczno-architektoniczna*, oprac. J. Zub, Kielce 1991, s. 30–32.

⁹⁹ Z. Guldon, *Straty ludności żydowskiej w Koronie w latach potopu*, [w:] *Rzeczpospolita w latach potopu*, pod red. J. Muszyńskiej i J. Wijaczki, Kielce 1996, s. 299; Z. Guldon, *Stefan Czarniecki a mniejszości etniczne i wyznaniowe w Polsce*, [w:] *Stefan Czarniecki. Żołnierz – obywatel – polityk*, pod red. W. Kowalskiego, Kielce 1999, s. 105; A. Penkalla, *Opatów*, [w:] *Żydzi w Polsce. Dzieje i kultura. Leksykon*, pod red. J. Tomaszewskiego i A. Żbikowskiego, Warszawa 2001, s. 372; W. Kłaczewski, *Jerzy Sebastian Lubomirski*, Wrocław 2002, s. 147.

¹⁰⁰ AGAD, AGW, ADO, sygn. I/60; Bibl. WSD Sandomierz, sygn. G 966.

cze przed zawiązaniem się konfederacji barskiej. Ich obecność na terenie państwa polskiego początkowo związana była z wybuchem wojny domowej w Polsce w czasie bezkrólewia po śmierci Augusta III oraz sejmiku elekcyjnego, na którym wybrano na króla Stanisława Augusta Poniatowskiego¹⁰¹. Stąd w 1764 r. podczas sejmiku opatowskiego odnotowano kozaków – zapewne rosyjskich¹⁰². Także w następnym roku żołnierze rosyjscy byli wzmiankowani w Opatowie¹⁰³. Ponownie wojska rosyjskie wkroczyły do Polski w 1767 r. – w związku z zawiązaniem się konfederacji słuńskiej, toruńskiej oraz radomskiej¹⁰⁴. W tymże roku, m.in. w sierpniu podczas sejmiku opatowskiego, odnotowano oddziały rosyjskie z gen. mjr. Iwanem Michajłowiczem Podgoryczaninem i kpt. Bockiem. Wówczas na sejmiku zapisano w instrukcji poselskiej, aby podziękować carowej Katarzynie II za pomoc, jaką okazała Polsce, wyrażając nadzieję na dalszą współpracę z nią¹⁰⁵.

Następnie wojska rosyjskie oraz koronne i konfederackie odnotowywano w Opatowie już w czasie konfederacji barskiej. Na przykład podczas kolejnego sejmiku opatowskiego w sierpniu 1768 r. wzmiankowany był w mieście oddział rosyjski dowodzony przez płk. Suchotina¹⁰⁶. W tym samym roku, prowadząc konfederackich aresztantów z Krakowa,

¹⁰¹ Na temat obecności wojsk rosyjskich w Polsce w 1763–1764 r. zob. m.in.: W. Konopczyński, *Dzieje Polski nowożytnej*, Warszawa 1999, s. 604–606.

¹⁰² AGAD, AGW, ADO, sygn. I/54, s. 779; na temat ówczesnych kozaków rosyjskich zob.: A. Seaton, *The Cossacks*, Reading 1972, s. 16–18 i in.

¹⁰³ AGAD, AGW, ADO, sygn. I/63a, s. 465.

¹⁰⁴ Na temat wojsk rosyjskich w Polsce w 1767 r. zob. m.in.: Z. Wójcik, *Dzieje Rosji 1533–1801*, Warszawa 1981, s. 295–298; W. Konopczyński, *Dzieje Polski nowożytnej*, Warszawa 1999, s. 612–614; B. Madejska, *Konfederacja radomska 1767–1768 roku*, „Biuletyn Kwartalny Radomskiego Towarzystwa Naukowego”, t. 38, 2003, z. 3–4, s. 17–18, 20 i in.

¹⁰⁵ AGAD, AGW, ADO, sygn. I/61; Bibl. PAUiPAN Kraków, sygn. 8341, s. 832–833; *Radom i Bar 1767–1768. Dziennik wojennych działań generał-majora Piotra Kreczetnikowa w Polsce w r. 1767 i 1768 korpusem dowodzącego i jego wojenno-polityczną korespondencją z księciem Mikołajem Repninem posłem rosyjskim w Warszawie*, Poznań 1874, s. 24; Sz. Kazusek, *Życie polityczne*, [w:] *Dzieje regionu świętokrzyskiego od X do końca XVIII wieku*, pod red. J. Wijaczki, Warszawa 2004, s. 341; por.: B. Madejska, *Konfederacja*, s. 33.

¹⁰⁶ AGAD, AGW, ADO, sygn. I/61.

stał w Opatowie także płk rosyjski Panin¹⁰⁷. Z kolei na początku 1768 r. wojska gen. Podgoryczanina przechodząc przez Opatów „zrabowały wszystkie sklepy w tem mieście, złupiwszy w nich, co tylko im w ręce wpadło”¹⁰⁸. Straty samych tylko Żydów opatowskich oszacowano wówczas na 5400 zł. Szczególnie ucierpieli wtedy starozakonni Lubelski i Wulf Gauda. Wartość produktów wziętych u tego pierwszego wyniosła aż 2545 zł (ok. 47% wszystkich ówczesnych strat Żydów opatowskich), a u Gaudy – 1512 zł (28% strat żydowskich)¹⁰⁹.

Ogólnie zresztą normalną praktyką było wówczas, że żołnierze z rzadka tylko za brane towary zostawiali pieniądze, czy pokwitowania. Nawet jeżeli już za coś płacili, to zazwyczaj nie dawali należnej pełnej kwoty, ale tylko pewną część płatności, lub tyle ile sami uważali. Na przykład podczas sejmiku opatowskiego w 1767 r. oficerowie rosyjscy wypili raz w sklepie Greka opatowskiego Mikołaja Saula 15 butelek wina po 12 zł, a więc w sumie należność wyniosła 180 zł. Jednak Rosjanie zapłacili za wino 20 rubli, które policzono po 8 zł, co dało 160 zł. Prawdopodobnie sami oficerowie uważali, że należy im się za każdy rubel po 9 zł, wtedy bowiem wyszłaby żądana kwota zapłaty. W każdym bądź razie kupiec grecki zanotował, że stracił na tej transakcji 20 zł¹¹⁰. Wydaje się jednak, że w rzeczywistości mógł stracić jeszcze więcej, gdyż w drugiej połowie XVIII i na początku XIX w. za 1 rubla otrzymywano zaledwie 6 zł i 20 gr (1 rubel = 100 kopiejek = 200 gr)¹¹¹. Gdyby więc zastosować powyższy przelicznik, to 20 rubli równało się tylko 133 zł i 10 gr, czyli strata kupca nie wynosiła zakładane przez niego 20 zł (ok. 11% należności), ale zapewne prawie

¹⁰⁷ Ibidem; por.: J. Kitowicz, *Pamiętniki, czyli historia Polska*, Warszawa 2005, s. 191, 354, 776.

¹⁰⁸ *Radom i Bar*, s. 194.

¹⁰⁹ AGAD, AGW, ADO, sygn. I/62, s. 2-4.

¹¹⁰ Ibidem, sygn. I/61.

¹¹¹ *Tablice historyczne*, oprac. W. Mizerski, Warszawa 1996, s. 330; W. Gałązka, *Kapituła*, s. 60-61; w 1791 r. Komisja Rzeczypospolitej Skarbu Koronnego wyceniła ruble na 7 lub 6 zł – w zależności od daty ich wybicia: J. A. Szwagrzyk, *Pieniądz na ziemiach polskich X-XX w.*, Wrocław 1990, s. 153; na temat rubla zob. też: I. Ihnatowicz, *Rubel*, [w:] *Encyklopedia historii gospodarczej Polski do 1945 roku*, red. naczelny A. Mączak, [t. 2:] *O-Ż*, Warszawa 1981, s. 217; R. Sédillot, *Moralna i niemoralna historia pieniądza*, Warszawa 2002, s. 153, 166, 190, 307 i in.; J. Szymański, *Nauki pomocnicze historii*, Warszawa 2002, s. 594-595.

50 zł (ok. 28% należności). Trudno byłoby jednak przypisać jednemu ze znaczniejszych kupców opatowskich, jakim niewątpliwie był wspomniany Mikołaj Saul, brak wiedzy odnośnie przeliczania poszczególnych monet. Być może zaistniała więc tutaj sytuacja, w której zdawał on sobie sprawę jaką wartość rzeczywistą ma rubel, ale wychodząc naprzeciw wygórowanej wycenie tego pieniądza przez Rosjan i chcąc zminimalizować straty ze sprzedaży wina, zaproponował kurs pośredni, pomiędzy stosowanym wówczas w Polsce przelicznikiem (6-7 zł), a żądaniem żołnierzy (9 zł), czyli 8 zł. Zapewne jednak oficerowie rosyjscy nie zamierzali się targować i użyli parytetu takiego jaki sami zaproponowali. Natomiast już po całej nieudanej transakcji kupiec sam swoje straty wyliczył stosując przelicznik, który sam zaproponował, czyli po 8 zł za rubel, co mu dało 20 zł, ale biorąc pod uwagę ówczesny kurs rubla można stwierdzić, że prawdziwe jego straty niestety wyniosły dużo więcej, czyli ok. 50 zł.

Także żołnierze polscy dopuszczali się występków, w tym kradzieży nawet drobnych kwot pieniężnych¹¹². Powszechnie również upijali się, często nie płacąc za alkohol i urządzali burdy. Np. w lutym 1770 r. konfederaci Kochanowski z por. Leśniowskim z dywizji Kazimierza Pułaskiego zakupili 5 kwart wina ze sklepu wspomnianego już wcześniej Mikołaja Saula. Kochanowski upiwszy się chciał Greka i wszystkich w sklepie pozabijać. W końcu wychodząc kazał uciekać obecnym, co też uczyniono. Następnie w złości konia postrzelił i go pod sklepem zostawił, biorąc stamtąd innego ogiera. Kupiec Saul próbował załagadzać tego typu sytuacje ofiarowując upominki żołnierzom, ale w praktyce nie zawsze to wystarczało. Poza tym żalił się on, że wiele rzeczy ukradziono mu z nawet z jego własnego domu¹¹³.

Wojska rosyjskie nakładały również obowiązek dostarczania z dóbr opatowskich określonych ilości płodów rolnych. Miały one być złożone w podanych miejscach, co nieraz wiązało się dodatkowo z koniecznością ich przetransportowania. Na przykład w 1767 r. na dobra nałożony został kontyngent, którego wartość można szacować na ok. 5220 zł (tabela 1). Przy czym szczególnie dużo, aż 300 wozów, miano dostarczyć siana. Jednak tak duża jego ilość nie mogła zostać zebrana na

¹¹² Por.: AGAD, AGW, Anteriora, sygn. 117, s. 24-25.

¹¹³ AGAD, AGW, ADO, sygn. I/61.

folwarkach pańskich wchodzących w skład rozpatrywanego majątku ziemskiego. Inne obciążenia nie miały być już narzucane. Jednak tak oczywiście nie było, co w rezultacie wywoływało naturalną złość i niechęć do oddawania czegokolwiek¹⁴. Należy również zaznaczyć, że w badanym okresie kontyngenty wojskowe nakładane na całe dobra opatowskie zbierane były wyłącznie przez skarb pański¹⁵. Natomiast w razie braku dostatecznej ilości określonych produktów administracja dóbr skupowała brakujące jej wielkości od gospodarstw chłopskich ze wsi należących do tych dóbr, a także z okolicznych majątków ziemskich, w tym należących do duchownych z Opatowa oraz z prywatnych włości oficjalistów opatowskich.

Tabela 1. Wielkość kontyngentu z dóbr opatowskich dla wojsk rosyjskich w 1767 r.

Produkt	Ilość	Wartość jednostki	Wartość całej ilości
Mąka	100 korców	13 zł	1300 zł
Krupy	10 korców	2 zł	20 zł
Owies	300 korców	4 zł	1200 zł
Siano	300 wozów	9 zł	2700 zł
W sumie			5220 zł

Wartość produktów dokonana na podstawie cen odnotowywanych wówczas w dobrach opatowskich, zob.: AGAD, AGW, ADO, sygn. I/44, s. 7, 12 i in.; ibidem, sygn. II/69, parasyt 2-3. Źródła: AGAD, AGW, ADO, sygn. I/62, s. 1.

W 1773 r., w związku z kłopotami w zgromadzeniu i skupieniu odpowiedniej ilości zbóż nakazanych do przekazania Rosjanom, wydano rozporządzenie pańskie zabraniające chłopom z badanych dóbr ich sprzedaży, a administracji opatowskiej rozkazano skupić całą ich nadwyżkę od włościan po uczciwej cenie. Wszystkie także bieżące dochody z dóbr opatowskich miały być przeznaczane na zakup prowiantu dla wojska rosyjskiego i na nowy zasiew na folwarkach opatowskich. Poza tym według dyspozycji pańskiej dobra opatowskie miały

¹⁴ Ibidem, sygn. I/62, s. 1, 6-7.

¹⁵ Na temat kontyngentów wojskowych ściąganych z dóbr opatowskich w innych okresach por.: ibidem, sygn. I/60; ibidem, sygn. III/45, s. 46-47.

przekazać płody rolne dla Rosjan również za tutejsze duchowieństwo. Przedstawiane zaopatrzenie miano zebrać do 15 sierpnia 1773 r., a więc latem, kiedy zapasy z poprzednich zbiorów się wyczerpywały, a nowe dopiero miały być gromadzone. Stąd między innymi problemy ze zgromadzeniem wyznaczonego kontyngentu. Jednak zapewne w dużej części dzięki prezentom danym dowódcom rosyjskim, zgodnie się terminu tego nie przestrzegać i nie czynić rekwizycji. Przy czym owe przedłużenie wyznaczonego czasu złożenia nie dotyczyło całego kontyngentu, ale tylko owsa, z zebraniem którego były szczególne problemy¹⁶. W praktyce jednak nie tylko dostarczono za mało owsa, ale również innych produktów. W sumie wartość wydanych wówczas towarów wynosiła zaledwie ok. 42% wyceny całego kontyngentu (zob. tabela 2).

Tabela 2. Prowiant dostarczony wojskom rosyjskim z dóbr opatowskich w 1773 r.

Rodzaj prowiantu	Nałożony kontyngent		Wydano		
	ilość	wartość w zł	ilość	wartość w zł	% kontyn- gentu
Żyto	120 k.	960	31 k. i 1 ć.	250	26
Owies	280 k.	1120	57 k.	228	20
Siano	160 w.	1440	86 w.	774	54
Woły	2,5 szt.	340	2,5 szt.	340	100
Słonina	87 f.	14,5	87 f.	14,5	100
Krupy jęczmienne	2 k. i 3 ć.	5,5	2 k. i 3 ć.	5,5	100
Mąka pszenna	2 k. i 3 ć.	35,75	1 k. i 2 ć.	19,5	55
Wartość w zł	3915,75		1631,5		42

k. – korce; ć. – ćwiercie, w. – wozy; f. – funty; szt. – sztuki, zł – złoty polski; wartość produktów dokonana na podstawie cen odnotowywanych wówczas w dobrach opatowskich, zob.: AGAD, AGW, ADO, sygn. I/29, s. 6; ibidem, sygn. I/44, s. 7, 12 i in.; ibidem, sygn. II/69, poszyt 2-3.

Źródło: AGAD, AGW, ADO, sygn. I/71, s. 101-102.

¹⁶ Ibidem, sygn. I/71, s. 100-104.

W 1769 r. był w Opatowie m.in. kpt. Bock oraz konfederaci: marszałkowie sieradzki Józef Bierzyński i sandomierski Franciszek Ksawery Kochanowski, regimentarze Kazimierz Pułaski i Kossowski, pułkownik Niemirycz, rotmistrz Grabkowski i Hadziewicz, porucznicy Szymanowski, Kołaczkowski i Chmielewski. W 1770 r. w Opatowie byli niemal wyłącznie konfederaci: w styczniu płk Łęczycki Janikowski, rotmistrz Hadziewicz, por. Mroźek i Filip Błoński, w lutym – por. Leśniowski i rotmistrz Klimowicz, w marcu – marszałek Józef Bierzyński, gen. Stanisław Czapski, płk Janikowski, rotmistrz szwadronu huzarów Adamowski, por. Chmielewski, w listopadzie – marszałek województwa bełskiego Józef Miączyński, płk Korzeniowski, rotmistrz Moszczyński, Mikutowski (lub Mikołowski), w grudniu – por. Wolski. Także w 1771 r. obecni byli konfederaci. Na przykład w czerwcu tego roku rotmistrze: Godlewski od marszałka Józefa Karczewskiego i Hadziewicz od marszałka Józefa Miączyńskiego¹⁷.

Prawdopodobnie w marcu 1770 r. konfederaci rotmistrz czerski Pakosz z dywizji Bierzyńskiego i ppor. Suski wydali ostro brzmiący ordynans nakazujący, pod groźbą surowej kary, radzie miejskiej i kahałowi opatowskiemu, aby dali pieniądze na jedzenie, opał, izbę i lekarstwa dla trzech chorych, a koszty tego przedsięwzięcia w 1/3 mieli pokryć tutejsi mieszczanie katoliccy, a w 2/3 – Żydzi¹⁸.

W ostrej sprzeczności z powyższym rozkazem brzmiał nakaz komendy wojska rosyjskiego w Sandomierzu z kwietnia 1770 r., przesłany gubernatorowi opatowskiemu, aby burmistrzowie, wójtowie i starsi kahalni z Opatowa złożyli przysięgę owemu garnizonowi sandomierskiemu, która zobowiązywałaby ich do meldowania im, gdyby w mieście pojawiło się ponad 5 konfederatów. Jeżeli byłoby ich poniżej 5, to miasto miało obowiązek we własnym zakresie ich złapać i przynieść do Sandomierza, za co nie należała się żadna nagroda. Poza tym nakazano magistratowi opatowskiemu, aby niezależnie od tego czy konfederaci pojawili się czy nie, dwa razy w tygodniu składał meldunki. Jeżeli Opatów i inne miasta nie będą przestrzegać tych wytycznych, a dowiedziałyby się o tym komenda wojska rosyjskiego, to miały one za to odpowiadać życiem osób, które złożyły przysięgę i mieniem miej-

¹⁷ Ibidem, sygn. I/61.

¹⁸ Ibidem, sygn. I/61.

skim¹¹⁹. Ordynans ten nie był jednak przestrzegany. Nie odnotowano bowiem nigdy przypadku łapania konfederatów w Opatowie czy donoszenia o nich Rosjanom.

Można za to stwierdzić wręcz coś odwrotnego, świadczącego o patriotycznym nastawieniu i wspieraniu konfederatów. Z 1771 r. zachował się bowiem spis obywateli Opatowa, którzy dają jeść prawdopodobnie właśnie żołnierzom konfederackim. Było to wówczas tym większe poświęcenie, że z powodu działań wojennych i łupienia przez wojska, ludność dóbr opatowskich nieraz sama nie miała wystarczającej ilości pożywienia i często głodowała oraz nie miała czym obsiać własnych pól¹²⁰. Na powyższej liście spisano w sumie aż 65 nazwisk: „sławetny Klimek, Matudalewicz [były burmistrz-rajca Opatowa], Jączyński, Wcisłowicz, Alis, Antek Skowron, Maciej Kwiatkowski [przyszły burmistrz-rajca Opatowa], Dziobkowa wdowa, Turczyński, Kalinoski, Gębska wdowa, Tyralski, Lewandoski, Jerzy Skowron, Antek Luszczynski, Miłucha i Gagat, Cybulski, Tomasz Szwidziński [Szwedziński, ówczesny burmistrz-rajca Opatowa], Tomek Wiącek, Karasiowa wdowa [zapewne spokrewniony z nią Wojciech Karasiński pełnił wówczas urząd burmistrza-rajcy opatowskiego], Kaźmierz Paliwoda, Wójcikowski, Turczykowa, Stawiarka, Juzkowa wdowa, Jarońkiewiczowa, Muszeński, Duliński [przyszły burmistrz-rajca Opatowa], Motyczński, Opacki [zapewne Antoni – wielokrotny były wójt i burmistrz-rajca Opatowa], Stańkoski, Jakub Kobyłka, Nowacka wdowa, Franc, Kwiatkiewicz [zapewne Marcin lub Stanisław Kwiatkowski, obaj w przyszłości będą pełnił funkcję ławników opatowskich], Królikowski, Pelcer, Broczkiewicz [zapewne Wojciech – wielokrotny burmistrz-rajca Opatowa], Mroczek, Cichocki, Błach, Marzec, Gapka, Janek furman, Antek i Basica, Adam Wiącek, Burak, Nagalski, furman Szymon, Chętkiewicz, Szymon Brylski, Ignacy Brylski, Wojciechowski [być może Józef Albert – były pisarz miejski Opatowa], woźny, Smaczny Okrawek [?], Lisowicz [zapewne Jakub – ówczesny burmistrz-rajca opatowski], Antek Cyrowicz [ówczesny burmistrz-rajca Opatowa], Szymon Cyrowicz, Sowiński [zapewne

¹¹⁹ Ibidem, sygn. I/61.

¹²⁰ Ibidem, sygn. I/120 b, s. 1; mieszkańcy dóbr opatowskich, którzy znaleźli się w czasie działań wojskowych w trudnej sytuacji bytowej byli wspierani zbożem przez skarbu pański; w 1806 r. ustanowiono w dobrach magazyn chłopski, z którego miano udzielać pomocy potrzebującym włościanom: ibidem, sygn. II/44, s. 35.

Antoni – ówczesny pisarz miejski Opatowa], Baczyna, Michalewiczowa, Piotrowicz, Tarnowski [przyszły burmistrz-rajca Opatowa], kupiec żydowski Icko Moszkowicz, Monseigneur [franc. Wasza Wysokość, Wasza Wielbność; chodzi więc tutaj zapewne o jakiegoś dostojnika lub szlachcica francuskiego mieszkającego wówczas w Opatowie]¹²¹. Byli więc wśród nich zarówno najbardziej wpływowi mieszczenie katolicy z członkami magistratu opatowskiego na czele, jak również biedniejsze osoby i wdowy. Poza tym warto zwrócić uwagę, że pomimo, iż przynajmniej połowę mieszkańców ówczesnego Opatowa stanowili Żydzi, to oprócz Polaków i jednego Francuza został w wykazie tym odnotowany tylko jeden starozakonny. Przy czym postawa taka wynikała zapewne z wzajemnych animozji pomiędzy konfederatami a społeczeństwem żydowskim. Barzanie uważali bowiem, że Żydzi wspierają Rosjan, co mieli czynić między innymi poprzez zaopatrywanie ich wojsk i szpiegowanie dla nich¹²². Można również zauważyć, że rozpatrywany spis nie zawiera w ogóle duchownych i Greków, których duża grupa zamieszkiwała wtedy Opatów. Ci drudzy poprzez fakt, że podobnie jak Rosjanie byli wyznania prawosławnego, czuli może nawet pewną więź z żołnierzami rosyjskimi.

Znaczne wydatki na konfederatów barskich odnotował skarb pański dóbr opatowskich. W sumie z folwarków wchodzących w skład dóbr wydano im ok. 540 korców owsa i 92 fury siana; produkty te wyceniono na ok. 2772 zł. Natomiast wszystkie wydatki na konfederatów zarówno skarbu pańskiego, jak również całej ludności zamieszkującej dobra opatowskie oszacowano razem na 12536 zł i 21 gr.¹²³

W listopadzie 1770 r. marszałek konfederacji województwa bełskiego Józef Miączyński stojąc w obozie pod Opatowem, w wyniku skargi złożonej mu przez gubernatora opatowskiego na nadmierne obciążenie i gwałty rujnujące dobra opatowskie oraz zapewne biorąc pod uwagę także wierność i poświęcenie opatowian wobec konfederatów, wydał ordynans, na mocy którego zwolnił miasto Opatów od wszelkich świadczeń nakładanych przez kogokolwiek na rzecz konfederacji. Natomiast gdyby któryś z konfederatów chciał złamać powyższe

¹²¹ Ibidem, sygn. I/120 b, s. 2.

¹²² *Konfederacja barska. Wybór*, s. 34.

¹²³ AGAD, AGW, ADO, sygn. I/61.

zarządzenie, mieszczanie opatowscy mieli mu o tym donieść. Poza tym Miączyński nakazał zwrócić katolikom i Żydom opatowskim znaczne kwoty już pobrane od nich przez jednego z konfederatów w tymże listopadzie¹²⁴.

Oprócz zdarzeń wywołujących straty materialne w dobrach opatowskich, mogło także wówczas dochodzić do innych wydarzeń. W majątkach należących do Lubomirskich, którzy w okresie konfederacji barskiej byli m.in. właścicielami rozpatrywanych tutaj dóbr, odnotowywano bowiem przypadki opłacania żołnierzy, aby ci przechowali młode kobiety, co zapewne miało je zabezpieczyć od gwałtów czynionych na nich. Poza tym prawdopodobnie dokonywano w nich również poboru rekrutów do oddziałów konfederatów¹²⁵.

Między majem 1773 a majem 1774 r. odnotowano pierwsze pobyty żołnierzy austriackich w Opatowie. Wówczas zaopatrywali się oni u Żydów opatowskich w mięso, pościel, papier, siano i inne towary. Używali również posłańców miejskich rozsyłanych z ich rozkazami do różnych miast, w tym do Sandomierza, Radomia i Wąchocka¹²⁶.

Z kolei w 1774 r. wspomina się po raz pierwszy o żołnierzach pruskich, którym Żydzi opatowscy wydali owies, siano, mięso, świece, cukier i kawę¹²⁷. Oznaczałoby to, że wdarli się oni ok. 200 km, licząc od najbliższej wówczas prusko-polskiej granicy na Śląsku, w głąb państwa polskiego. Ich obecność w Opatowie można byłoby wiązać z podjętą przez Prusy na wiosnę 1774 r. próbą poszerzenia granic pierwszego rozbioru Polski. Jednak wówczas operacje te przeprowadzane były na terenie Wielkopolski, a obecność wojsk pruskich aż we wschod-

¹²⁴ Ibidem.

¹²⁵ Zob.: AGAD, AGW, Anteriora, sygn. 117, s. 71-73, 96.

¹²⁶ AGAD, AGW, ADO, sygn. I/74, s. 26-32; w pobliskim Sandomierzu odnotowywano Austriaków od kwietnia 1773 do stycznia 1774 r., po czym mieli się wycofać na zagarnięte tereny I rozbioru Polski: *Kronika benedyktynek sandomierskich czyli dzieje klasztoru sandomierskiego od roku 1615. 30 października. Spisane w roku 1763 za przełożęństwa P. Maryanny Siemianowski ksieni 13.*, t. 1, oprac. A. Szylar, Sandomierz 2005, s. 159-183; zob. też: AGAD, AGW, Anteriora, sygn. 117, s. 79; na temat ówczesnej armii austriackiej zob. też: P. Haythornthwaite, *The Austrian Army 1740-80: 3 Specialist Troops*, London 1995; idem, *The Austrian Army 1740-80: 1 Cavalry*, Oxford 2001; idem, *The Austrian Army 1740-80: 2 Infantry*, Oxford 2003; D. Hollins, *Austrian Frontier Troops 1740-1798*, Oxford 2005.

¹²⁷ AGAD, AGW, ADO, sygn. I/63a, s. 701; ibidem, sygn. I/74, s. 28-32.

niej części województwa sandomierskiego wydaje się być wydarzeniem bardzo mało prawdopodobnym¹²⁸. Zapewne więc jest to pomyłka. W zasadzie jedynym możliwym jej wytłumaczeniem byłoby założenie, że przedstawiane powyższe adnotacje o pobycie w Opatowie Prusaków nie dotyczą 1774 r., ale 1794 r. Albowiem potwierdzone informacje o obecności oddziałów pruskich i ponownie austriackich w przedstawianych tu dobrach pochodzą właśnie z tego roku.

W drugiej połowie siódmego i w ósmym dziesięcioleciu XVIII w. w dobrach opatowskich w dalszym ciągu odnotowywano wojska polskie i rosyjskie. Na przykład w latach 1774–1775 wzmiankowani są przejeżdżający przez Opatów żołnierze polscy oraz rosyjscy, którzy przybywali tutaj z Warszawy, Krakowa, Radomia i Sandomierza¹²⁹. Wówczas też w Opatowie stali kozacy z chorym żołnierzem rosyjskim¹³⁰. We wrześniu i grudniu w 1775 r. w Opatowie było kilku żołnierzy pod dowództwem Sokołowskiego, którzy odebrali tu swój żołd¹³¹. W listopadzie 1778 r. przez Opatów przechodziły oddziały rosyjskie¹³². Przynajmniej od stycznia do marca 1779 r. w domostwie pańskim w Opatowie stał lazaret, czyli szpital wojskowy¹³³. W kwietniu 1779 r. gubernator opatowski wysyłał ludzi z dóbr opatowskich do Opola Lubelskiego po broń, a następnie przetransportował ją z Opatowa do Krakowa dla pewnych żołnierzy¹³⁴. Na przełomie 1780 i 1781 r. przez Opatów przechodziły wojska koronne i rosyjskie¹³⁵. Ruchy tych ostatnich miały zapewne związek z wycofaniem się ich z terytorium państwa polskiego, co właśnie dopiero wówczas nastąpiło. Natomiast przy-

¹²⁸ S. Salmonowicz, *Fryderyk II*, Wrocław 1981, s. 102, 110–114; W. Konopczyński, *Dzieje*, s. 634; S. Salmonowicz, *Prusy. Dzieje państwa i społeczeństwa*, Warszawa 2004, s. 213; zob. też: W. Szczygielski, *Konfederacja barska w Wielkopolsce w 1768–1770*, Warszawa 1970, s. 198, 273–274 i in.

¹²⁹ AGAD, AGW, ADO, sygn. I/63a, s. 697, 700–701.

¹³⁰ Ibidem, sygn. I/63a, s. 700–701.

¹³¹ Ibidem, sygn. I/63a, s. 595; w 1769 r. także odnotowano w Opatowie Sokołowskiego z dywizji Kazimierza Pułaskiego, zob.: ibidem, sygn. I/61.

¹³² Ibidem, sygn. I/63a, s. 917.

¹³³ Ibidem, sygn. I/63a, s. 514.

¹³⁴ Ibidem, sygn. I/63a, s. 515.

¹³⁵ Ibidem, sygn. I/63a, s. 61.

najmniej w latach 1784–1785 w Opatowie koszarował regiment gwardii konnej koronnej¹³⁶.

Wydatki na wojsko i samą obecność oddziałów zbrojnych w dobrach opatowskich odnotowano również w latach dziewięćdziesiątych XVIII w. Od początku tej dekady na rzecz wojska koronnego był przeprowadzany tutaj werbunek żołnierzy oraz oddawany wyznaczony furaz. Na przykład w 1791 r. odnotowano w Opatowie pobór rekrutów do wojska koronnego¹³⁷. Z kolei od 1790/1791 r. włościanie mieszkający w dobrach byli zobowiązani dawać do spichlerzy folwarcznych z każdego dymu po 2 garnce żyta i 4 garnce owsa. Zebrane zboże przetransportowywano następnie do magazynów wojsk koronnych w Bożęcinnie, Łagowie i Ossolinie¹³⁸. Od 1792 r. dobra opatowskie dostarczały furaz również wojskom rosyjskim w Opatowie i Ossolinie, a w latach 1794–1795 także do magazynów pruskich – najpierw w Opatowie, a później w Staszowie i Pińczowie, a od 1794 r. do magazynu austriackiego w Opatowie¹³⁹.

Wojska rosyjskie wkroczyły ponownie do Polski w maju 1792 r. w związku z zawiązaniem się konfederacji targowickiej i wybuchem wojny polsko-rosyjskiej. Stąd w latach 1792–1794 w Opatowie stacjonował oddział rosyjski pod dowództwem ppłk. Antona Ekesperaara w składzie 1 batalion strzelców, 2 szwadrony huzarów, $\frac{3}{4}$ sotni kozaków i 2 działa, w sumie około 830 żołnierzy. Wówczas także zlokalizo-

¹³⁶ Ibidem, sygn. I/60.

¹³⁷ Ibidem, sygn. I/63a, s. 444; na temat ówczesnych poborów rekrutów do wojska koronnego zob.: *Volumina legum*, t. 9, Kraków 1889, s. 63, 70, 136, 162–163 i in.; T. Korzon, *Wewnętrzne dzieje Polski za Stanisława Augusta (1764–1794)*. *Badania historyczne ze stanowiska ekonomicznego i administracyjnego*, t. 5, Kraków 1897, s. 53 i n.; M. Kukiel, *Zarys historii wojskowości w Polsce*, London 1949, s. 174; L. Ratajczyk, *Wojsko i obronność Rzeczypospolitej 1788–1792*, Warszawa 1975, s. 103–146; J. Bardach, B. Leśnodorski, M. Pietrzak, *Historia ustroju i prawa polskiego*, Warszawa 1996, s. 317.

¹³⁸ AGAD, AGW, ADO, sygn. sygn. II/1, s. 8; ibidem, sygn. II/89, s. 48, 52, 62 i in.; ibidem, sygn. II/91, s. 1–2, 3–4, 13, 33; ibidem, sygn. II/98, s. 10; ibidem, sygn. II/117, s. 30–31; *Instrukcje gospodarcze dla dóbr magnackich i szlacheckich z XVII–XIX wieku*, t. 1, wyd. B. Baranowski, J. Bartyś, A. Keckowa i J. Leskiewicz, Wrocław 1958, s. 632; na temat zaopatrzenia wojsk koronnych zob. też: *Volumina legum*, t. 9, 138–139, 150–152, 209; L. Ratajczyk, *Wojsko*, s. 363 i n.

¹³⁹ Zob. m.in.: AGAD, AGW, ADO, sygn. II/2, s. 52; ibidem, sygn. II/49; ibidem, sygn. II/67, s. 104 i in.; ibidem, sygn. II/78; ibidem, sygn. II/100, s. 6; ibidem, sygn. II/101, s. 2; ibidem, sygn. II/102, s. 1.

wane były tutaj więzienie i lazaret rosyjski. W maju 1793 r. z nieznanych powodów Rosjanie nakazali wykopać w mieście 4 doły, z których miał się zarówno w nocy, jak również w dzień unosić dym. Garnizon ten dokonywał również nieustannych grabieży w mieście i zmuszał jego mieszkańców do różnych świadczeń na jego rzecz. O wszechwładzy Rosjan świadczy niezbitcie bezprawne i samowolne wycięcie drzewa rosnącego przed domem burmistrza-rajcy Opatowa Michała Białkiewicza. Mieszczanie opatowscy wykonywali wyznaczone przez żołnierzy rosyjskich zadania i spełniali wszystkie ich zachcianki. Gdy na przykład major rosyjski zażyczył sobie ryb, specjalnie wysłano Żyda opatowskiego do innych miejscowości żeby je zakupił. Mężczyźni opatowscy służyli także jako pościągcy, usługiwali oficerom, czy opiekowali się końmi żołnierzy, a kobiety z kolei prały Rosjanom bieliznę¹⁴⁰.

Dodatkowo w latach 1792–1794 przez Opatów przechodziły często inne oddziały rosyjskie. Na przykład na przełomie 1792 i 1793 r. przez miasto przeszła rosyjska komenda gen. lejtnanta Iwana Dunina, dowódcy II korpusu w armii Michała Kachowskiego, która zabrała młodych opatowian, aby służyli Duninowi¹⁴¹.

Kilka dni po ogłoszeniu (24.03.1794 r.) przez Tadeusza Kościuszkę aktu insurekcji na rynku krakowskim, 29 marca 1794 r., wicebrygadier wojsk kościuszkowskich Jan Ludwik Manget, na czele kawalerii liczącej ok. 800 żołnierzy, wtargnął do Opatowa i uderzył na połączone siły rosyjskie gen. mjr. Nikołaja Michajłowicza Rachmanowa (gdy wyruszał z Lublina pod jego dowództwem znajdowało się 2,5 batalionu piechoty, 10 szwadronów jazdy, 5 sotni kozaków z 10 działami) i ppłk. Piotra Łykoszyna (przed opuszczeniem Krakowa pod jego komendą znajdowały się 2 rot piechoty, 1 szwadron dragonów, 30 kozaków i 2 działa, w sumie ok. 300 żołnierzy), którego ścigał aż od Krakowa

¹⁴⁰ AGAD, AGW, ADO, sygn. I/63a, s. 79 i in.; ibidem, sygn. II/126, s. 1, 5, 22 i in.; W. Tokarz, *Rozprawy i szkice*, t. 2: *Militaria*, oprac. S. Herbst, Warszawa 1959, s. 62; S. Herbst, *Z dziejów wojskowych powstania kościuszkowskiego 1794 roku*, Warszawa 1993, s. 32, 126; L. Stępkowski, *Z Zagadnień genezy insurekcji kościuszkowskiej w dawnym województwie sandomierskim*, [w:] *W stronę Połańca. Z dziejów insurekcji 1794 roku. Materiały sesji naukowej 6-7 maja 1993 r. Staszów – Połaniec*, pod red. A. Zarębskiego i L. Stępkowskiego, Staszów 1994, s. 19; A. Wolański, *Wojna polsko-rosyjska 1792 r.*, Warszawa 1996, s. 220; T. Rawski, *Początek insurekcji w województwie sandomierskim i krakowskim*, [w:] *Z dziejów Połańca i uniwersału połanieckiego*, Połaniec 2005, s. 56.

¹⁴¹ AGAD, AGW, ADO, sygn. II/126, s. 6.

(w czasie tego pościgu doszło do pojmania m.in. żony Łykoszyna, a on sam został ranny, za co ów oficer rosyjski mścił się okrutnie, np. złapani dzieci Rosjanie nabijali na spisy i wrzucali do ognia)¹⁴². W wyniku starcia powstańcy stracili 68 osób wziętych do niewoli przez Moskali, wycofali się spod Opatowa. Prawdopodobnie wówczas także w celu przeszkodzenia Rosjanom w ewentualnej pogoni za oddziałem powstańców, wypuszczona została woda ze stawów opatowskich. Manewr ten wprawdzie pozwolił na spokojny odwrót wojsk insurekcyjnych, ale spowodował również straty dla skarbu pańskiego dóbr opatowskich, gdyż uszkodzona sieć irygacyjna stała się przyczyną długiego wakowania młynów wodnych w Opatowie. Po skończeniu działań Żydzi opatowscy, żeby załagodzić Rosjan, rozjątrzonych atakiem Polaków, ofiarowali im prezenty w wiktuałach i gotówce¹⁴³.

Wkrótce po powyższej potyczce przez Opatów przeszedł oddział gen. mjr. Aleksandra Pietrowicza Tormasowa, a Rachmanow przekazał dowództwo nad swym korpusem w mieście gen. mjr. Fiodorowi Pietrowiczowi Denisowowi, który ruszył w kierunku na Skalbmierz¹⁴⁴.

¹⁴² Na temat L. Mangeta zob.: B. Twardowski, *Spis osób, które uczestniczyły w działaniach wojennych Kościuszki 1794 r. Poprzedzony poglądem historycznym na przyczyny upadku Polski oraz krótką historią wypadków w r. 1794 zaszytych. Z dodaniem życiorysów osób wybitne zajmujących stanowisko*, Poznań 1894, s. 125; *Oficerowie Rzeczypospolitej Obojga Narodów 1777-1794. Spisy*, t. 1: *Oficerowie wojska koronnego*, cz. 1: M. Machyńska, Cz. Szrednicki, *Sztaby i kawaleria*, Kraków 2002, s. 193, 362; na temat N. Rachmanowa zob.: D. Nawrot, *Echa zwycięstwa pod Raclawicami w Warszawie w 1794 roku*, [w:] 200 rocznica powstania kościuszkowskiego, pod red. H. Kocójki, Katowice 1994, s. 174; na temat P. Łykoszyna zob.: *Indeks osobowy*, [w:] *Powstanie kościuszkowskie 1794. Dzieje militarne*, t. 2, pod red. T. Rawskiego, Warszawa 1996, s. 486.

¹⁴³ AGAD, AGW, ADO, sygn. I/63a, s. 79, 82, 474 i in.; ibidem, sygn. II/78; B. Twardowski, *Wojsko polskie Kościuszki w roku 1794*, Poznań 1894, s. 53; J. Sikorski, *Zarys historii wojskowości powszechnej do końca wieku XIX*, Warszawa 1975, s. 469; J. Lubicz-Pachoński, *Kościuszko na ziemi krakowskiej*, Warszawa 1984, s. 91-92, 126-128, 130-135; B. Szyndler, *Tadeusz Kościuszko 1746-1817*, Warszawa 1991, s. 191; S. Herbst, T. Rawski, *Raclawice*, [w:] *Powstanie kościuszkowskie 1794. Dzieje militarne*, t. 1, pod red. T. Rawskiego, Warszawa 1994, s. 173-175; K. Bartoszewicz, *Dzieje insurekcji kościuszkowskiej*, Poznań 2002, s. 160; T. Rawski, *Początek*, s. 57; w czasie insurekcji kościuszkowskiej niedaleko Opatowa doszło też do potyczki niewielkiego oddziału powstańczego złożonego z mieszczan radomskich z wojskami rosyjskimi: S. Piątkowski, *Radom: zarys dziejów miasta*, Radom 2000, s. 51.

¹⁴⁴ AGAD, AGW, ADO, sygn. I/63a, s. 474; B. Szyndler, *Tadeusz Kościuszko*, s. 191; T. Rawski, *Początek*, s. 57, 59-60.

Po klęsce Tormasowa pod Raclawicami Denisow, po pewnych manewrach, wycofał się z powrotem przez Staszów do Opatowa. 5 maja 1794 r. doszło tu do połączenia wojsk rosyjskich gen. Denisowa, gen. mjr. Aleksieja Iwanowicza Chruszczowa i płk. Fiodora Apraksina (tytułowanego w Opatowie generałem, a więc być może chodzi tutaj o Stiepana Apraksina, który był generałem lejtnantem)¹⁴⁵. Następnie Rosjanie wycofali się stąd, a już 17 maja 1794 r. wkroczył przejściowo do Opatowa oddział kościuszkowski pod dowództwem gen. mjr Jana Grochowskiego¹⁴⁶. W maju 1794 r. odnotowano także grabieże folwarków i wsi opatowskich dokonywane przez wycofujące się stąd wojska rosyjskie oraz następujących po nich powstańców¹⁴⁷. W połowie czerwca 1794 r. przez Opatów przechodził gen. mjr milicji sandomierskiej Stanisław Wodzicki¹⁴⁸.

Przynajmniej od 23 czerwca do 10 października 1794 r. na przedmieściach Opatowa w zabudowaniach tutejszego klasztoru bernardynów kwaterowały silne oddziały pruskie – sztab całej dywizji pod dowództwem gen. Philippa Friedricha Leberechta Lattorfa z 5 batalionami piechoty i oddziałem śląskich kirasjerów¹⁴⁹. Takie duże zgrupowanie wojska potrzebowało dużych zapasów, które też zgromadzono w magazynie opatowskim. Jednak podczas opuszczania Opatowa przez

¹⁴⁵ AGAD, AGW, ADO, sygn. I/63a, s. 82-86, 89-90, 474 i in.; S. Herbst, *Z dziejów*, s. 124-125; spośród oficerów rosyjskich, którzy stacjonowali lub przechodzili przez Opatów w latach 1792-1794 niewątpliwie największym dowódcą był Tormasow, na jego temat zob. m.in.: M. Kukiel, *Dzieje oręża polskiego w epoce napoleońskiej 1795-1812*, Poznań 1912, s. 266, 311-312, 386-387 i in.; J. Ochmański, *Dzieje Rosji do roku 1861*, Warszawa-Poznań 1986, s. 191; Z. Ryniewicz, *Bitwy świata. Leksykon*, Warszawa 1995, s. 447, 467.

¹⁴⁶ S. Herbst, *Z dziejów*, s. 126, 132-133.

¹⁴⁷ AGAD, AGW, ADO, sygn. II/78; ibidem, sygn. II/89, s. 125 i in.; ibidem, sygn. II/91, s. 70, 79; ibidem, sygn. II/98, s. 117, 122, 126 i in.

¹⁴⁸ S. Herbst, *Z dziejów*, s. 217.

¹⁴⁹ AGAD, AGW, ADO, sygn. II/2, s. 14; ibidem, sygn. II/89, s. 167; ibidem, sygn. II/109, s. 9; Z. Góralski, *Wojska austriackie w regionie sandomiersko-staszowskim podczas insurekcji 1794 roku*, [w:] *W stronę Połańca*, s. 50-52; T. Rawski, *Przebiecie się dywizji Dąbrowskiego do Wielkopolski*, [w:] *Powstanie kościuszkowskie 1794*, t. 2, s. 164; W. Majewski, *Na prawym brzegu Wisły*, [w:] ibidem, s. 301; na temat ówczesnej armii pruskiej zob.: P. Hofschröer, *Prussian Cavalry of the Napoleonic Wars (I): 1792-1807*, London 1986; idem, *Prussian Light Infantry 1792-1815*, Rushden 1995; idem, *Prussian Staff and Specialist Troops 1791-1815*, Oxford 2003.

Prusaków pojawił się problem, co zrobić z owym składem. Dowództwo pruskie zdecydowało się wówczas na całkowitą sprzedaż jego zawartości. W związku z czym nakazało przymusowo, aby skarb dóbr opatowskich wspólnie z tutejszymi Żydami i Grekami wykupił, według miary i po cenie ustalonej przez stronę pruską, całą zawartość magazynów wojskowych w Opatowie. Powstała więc paradoksalna sytuacja polegająca na tym, że furaz pruski zebrany prawdopodobnie za darmo głównie w dobrach opatowskich miał zostać teraz wykupiony przez ten majątek. W sumie Prusacy stwierdzili jednostronnie, że znajduje się w nich aż 3000 korców owsa, 340 cetnarów siana i 21 cetnarów słomy, za co domagali się zapłaty w wysokości 12760 zł. Żądaną sumę zapłacili im głównie skarb dóbr¹⁵⁰.

Od lipca 1794 r. w folwarkach i wsiach należących do dóbr opatowskich zaczęto odnotowywać wojska austriackie¹⁵¹. W następnym miesiącu wkroczyły one do Opatowa¹⁵². Zaistniała więc dosyć interesująca sytuacja w tym mieście polegająca na fackie, że w tym samym czasie przez około dwa miesiące stacjonowały tutaj zarówno oddziały cesarskie, jak również pruskie, gdyż te ostatnie wycofały się stąd dopiero 10 października¹⁵³. Było to możliwe, gdyż Prusacy kwaterowali na północno-zachodnich przedmieściach opatowskich, a Austriacy na terenie miasta właściwego. Poza tym oddzielała ich od siebie Łukawa przepływająca przez miasto. Pomimo, że nie odnotowano tutaj wówczas żadnego bezpośredniego starcia żołnierzy pruskich z austriackimi, to sytuacja musiała być napięta. Wiadomo bowiem, że pomiędzy obu wojskami dochodziło wtedy do potyczek, w tym jedna z nich miała miejsce pod Sandomierzem¹⁵⁴. Wydaje się także, że przynajmniej w tym okresie liczebność żołnierzy austriackich była tutaj mała i raczej tylko

¹⁵⁰ AGAD, AGW, ADO, sygn. II/74, s. 6-7, 13; ibidem, sygn. II/99, s. 13; ibidem, sygn. II/109, s. 22.

¹⁵¹ Ibidem, sygn. II/98, s. 187; na temat ówczesnej armii austriackiej zob.: D. Hollins, *Austrian Auxiliary Troops 1792-1816*, London 1996; idem, *Austrian Grenadiers and Infantry 1788-1816*, Oxford 1998; P. Haythornthwaite, *Austrian Army of the Napoleonic Wars (2): Cavalry*, Oxford 1999; idem, *Austrian Specialist Troops of the Napoleonic Wars*, Oxford 2002.

¹⁵² Z. Góralski, *Wojska*, s. 52.

¹⁵³ K. Bauer, *Wojsko koronne powstania kościuszkowskiego*, Warszawa 1981, s. 68.

¹⁵⁴ S. Schnür-Peplowski, *Z przeszłości Galicyi (1772-1862)*, Lwów 1895, s. 128.

symboliczna. Powyższe przypuszczenie potwierdza fakt, że natychmiast po wyjściu z Opatowa Prusaków, w mieście tym pojawił się gen. mjr kościuszkowski Wojciech Toczyski, który planował ulokować tutaj stałą siedzibę komisji porządkowej sandomierskiej. Jednak obywatele w powiecie sandomierskim „z jednej strony zalęknieni nieprzyjacielem, z drugiej – handlem i gospodarstwem zajęci, dalecy się okazali od myśli wskrzeszenia w tym województwie powstania”¹⁵⁵.

W rezultacie po wyjściu wojsk pruskich i niepowodzeniu wskrzeszenia powstania w Sandomierszczyźnie, pozostali w Opatowie Austriacy poczuli się tutaj już na tyle pewnie, że chcieli skonfiskować w całości zakupione przez skarb pański i mieszkańców opatowskich od Prusaków owies, siano i słomę, twierdząc, że zostały one tutaj zgromadzone dla wojsk polskich. Wówczas administracja dóbr opatowskich, za pośrednictwem Żydów opatowskich, którzy mieli, jak się okazało bardzo dobre kontakty zarówno z Austriakami, jak również z Prusakami, rozpoczęła przekupywanie po kolei oficerów austriackich mających wydać decyzję w tej kwestii. W końcu udało się uzyskać uwolnienie od wysuwanych oskarżeń. Niemniej jednak skarb dóbr opatowskich na całej tej transakcji stracił przynajmniej 2500 zł¹⁵⁶.

Żołnierze austriaccy i pruscy w trakcie ich pobytu w dobrach opatowskich, podobnie jak wcześniej rosyjscy czy polscy, grabili je jak tylko mogli. Na przykład w 1794 r. tuż po przybyciu do Opatowa Austriacy wdarłszy się przez strzechę do stodoły pewnego Żyda opatowskiego skradli mu 5 fur siana¹⁵⁷. Pomimo powyższego zdarzenia należy jednak podkreślić, że oddziały austriackie spowodowały najmniej szkód i strat materialnych spośród wszystkich innych wojsk jakie odnoto-

¹⁵⁵ K. Bauer, *Wojsko*, s. 69; na temat postawy i ofiarności społeczeństwa wobec insurekcji kościuszkowskiej por.: B. Twardowski, *Spis*, s. 229 i n.; M. Kucharski, *Postawy Polaków wobec insurekcji kościuszkowskiej wiosną 1794 roku*, [w:] *Insurekcja kościuszkowska. Historia – tradycja – współczesność. Materiały konferencji naukowej poświęconej 200. rocznicy insurekcji kościuszkowskiej Kielce, 13-14 maja 1994 roku*, pod red. H. Suchojady, Kielce 1995, s. 47-59; H. Suchojad, *Z problematyki ofiarności społeczeństwa na rzecz insurekcji kościuszkowskiej*, [w:] *ibidem*, s. 61-72; *Kościół katolicki a powstanie kościuszkowskie. Zapomniana karta z dziejów insurekcji 1794 r. Wybór źródeł*, oprac. A. Woltanowski, Warszawa 1995, s. 81-104, 149 i n.

¹⁵⁶ AGAD, AGW, ADO, sygn. II/74, s. 8-10, 13-15.

¹⁵⁷ *Ibidem*, sygn. II/74, s. 6 i in.

wano w dobrach opatowskich w latach dziewięćdziesiątych XVIII w. (zob. tabela 3).

Tabela 3. Wycena strat i wydatków wojskowych poniesionych przez skarb pański w dobrach opatowskich w latach 1792-1794

Kwota	Straty i wydatki spowodowane przez wojska								Razem	
	rosyjskie		pruskie		polskie		austriackie		zł	gr
	zł	gr	zł	gr	zł	gr	zł	gr		
	63 032	23,5	6 123	9,5	838	19	24	18	70019	10
Procent	90,022		8,745		1,198		0,035		100	

Źródło: AGAD, AGW, ADO, sygn. II/78.

Oprócz wojsk austriackich, pruskich i kościuszkowskich w dobrach opatowskich odnotowano w drugiej połowie 1794 r. również żołnierzy rosyjskich oraz saskich¹⁵⁸. Zimą 1795 r. w Opatowie stacjonował oddział austriacki z gen. Heisterowem¹⁵⁹. Najpóźniej dobra opatowskie przestały nawiedzać oddziały pruskie, które dopiero na początku 1796 r. wycofały się ostatecznie z tego rejonu, co umożliwiło pełne opanowanie tych ziem przez Austriaków¹⁶⁰.

Zarówno w niespokojnych latach 60. i 70. XVIII w., jak również w czasie wojny z 1792 r., nie został przerwany spław wiślany płodów rolnych z dóbr opatowskich do Gdańska, Elbląga lub Warszawy¹⁶¹. Przy czym w niektórych latach majątek był tak ograbiony, że w praktyce nie było co wysyłać, lub byłyby to zbyt małe ilości, żeby opłacało się organizować takie przedsięwzięcia. W praktyce dopiero w czasie insu-

¹⁵⁸ Ibidem, sygn. II/1, s. 10; ibidem, sygn. II/2, s. 31; ibidem, sygn. II/49; ibidem, sygn. II/74, s. 3, 6; ibidem, sygn. II/87, s. 77, 89; ibidem, sygn. II/91, s. 104, 121, 138; ibidem, sygn. II/98, s. 176, 181, 186-188 i in.

¹⁵⁹ J. M. Małecki, *Pod rządami austriackimi i w Księstwie Warszawskim (1794-1815)*, [w:] *Dzieje Sandomierza 1795-1918*, t. 3, pod red. J. M. Małeckiego, Warszawa 1993, s. 6.

¹⁶⁰ T. Mencil, *Galicja Zachodnia 1795-1809. Studium z dziejów ziem polskich zaboru austriackiego po III rozbiórce*, Lublin 1976, s. 27, 31-32 i in.; AGAD, AGW, ADO, sygn. II/91, s. 138, 155.

¹⁶¹ AGAD, AGW, ADO, sygn. II/35, s. 1-15; ibidem, sygn. II/87, s. 11; AGAD, Anteriora, sygn. 117, s. 15, 64-65, 73-75 i in.

reakcji kościuszkowskiej w 1794 r. nie powiódł się spław zboża, który był zaplanowany¹⁶².

W latach 1792–1796, poza rekwizycjami, rabunkami i wydawaniem prowiantu wojskom, dochody z dóbr opatowskich były dużo mniejsze w zasadzie w każdej gałęzi gospodarki pańskiej. Wstrzymywana była bowiem praca w browarze i gorzelnii opatowskiej. Przez pewien okres nie można było także prowadzić karczm, młynów i cegielni. Przy czym w kontraktach arendarskich z tych lat skarb dominialny przezornie zaczął zaznaczać, że za wszystkie szkody spowodowane przez wojska odpowiada arendarz. Niemniej jednak, gdy dzierżawione zakłady, jak np. młyny, nie mogły pracować, skarb pański zobowiązany był odliczać dzierżawcom od kontraktów arendarskich odpowiednie odszkodowanie (zob. tabela 4). W sumie straty skarbu pańskiego były bardzo duże. Dla okresu od czerwca 1792 r. do września 1794 r. oszacowano je w sumie na lekko ponad 70 tys. zł. Przy czym największe szkody zarówno w Opatowie, jak również na folwarkach i wsiach wchodzących w skład dóbr opatowskich wyrządziły wojska rosyjskie. (zob. tabele 4 i 5).

Tabela 4. Wartość decesów pańskich dla arendarzy w dobrach opatowskich przyznanych z powodu strat uczynionych przez wojska w latach 1792–1794

Rodzaj arendy		Deces w zł	
miej- skie	gorzałczna	2000	5900
	cechu miodu i piwa	2100	
	3 młynów podmiejskich z targowym i mostowym	1300	
	z domów pańskich (po Sabatowiczu i Klemensie)	500	
wiej- skie	truskołaska z karczmami w Bukowinach i Worowicach	180	900
	młyna w Szczegle	20	
	tudorowska z karczmami w Jurkowicach i Czernikowie oraz młynem w Tudorowie	200	
	zochcińska i jałowęska z młynem w Zochcinie	500	
W sumie		6800	

Źródło: AGAD, AGW, ADO, sygn. II/78.

¹⁶² AGAD, AGW, ADO, sygn. II/35, s. 16; AGAD, AGW, Akta Procesowe Potockich (dalej APP), sygn. 255, s. 73.

Tabela 5. Wartość szkód i wydatków wojskowych na folwarkach pańskich w dobrach opatowskich w latach 1792-1794

Folwark	Szkody wojsk			W sumie		
	rosyjskich		pruskich			
	zł	gr	zł	zł	gr	
zochciński i porudzki	13 640	17	556	14 196	17	
jałowęski	2 832	3,5	328	3 160	3,5	
czernikowski	1 952	27,5	158	2110	27,5	
niemienicki	656	5	54	710	5	
tudorowski	487	5	165	652	5	
truskolaski	273	10	108	381	10	
w sumie	kwota	19 842	8	1 369	21 211	8
	procent	93,5		6,5	100	

Źródło: AGAD, AGW, ADO, sygn. II/78.

Warto jeszcze podsumować kontakty Żydów z wojskami. W celu zapewnienia iluzorycznego w praktyce bezpieczeństwa kahał opatowski, podobnie jak administracja dóbr opatowskich, dawał podarunki różnym żołnierzom. Np. w 1794 r. Żydzi opatowscy na wydatki ponoszone względem stojącego w Opatowie korpusu rosyjskiego ustanowili składki, które wyniosły w sumie 3945 zł i 18 gr. W tym samym roku na wojska pruskie kahał wydał ok. lub lekko ponad 1000 zł, a na oddziały polskie – ok. 550 zł¹⁶³. Starozakonni ogólnie nie chcieli jednak przyjmować do swoich domów na kwatery żołnierzy. Słusznie bowiem uważali, że wówczas klienci będą trzymać się z dala od ich domostw i sklepów, nie chcąc z wojskami mieć do czynienia. Dlatego także kahały wołały przekupić wojskowych, aby ci zrezygnowali z mieszkania u starozakonnych¹⁶⁴.

¹⁶³ AGAD, AGW, ADO, sygn. I/63a, s. 63-68, 71, 76.

¹⁶⁴ S. Shilo, *Stosunki prawne pomiędzy jednostką a gminą w prawie żydowskim w Polsce w XVI i XVII w.*, [w:] *Żydzi w dawnej Rzeczypospolitej. Materiały z konferencji „Autonomia Żydów w Rzeczypospolitej szlacheckiej”*, Międzywydziałowy Zakład Historii i Kultury Żydów w Polsce, Uniwersytet Jagielloński, 22-26 IX 1986, pod red. A. Link-Lenczowskiego i T. Polańskiego, Wrocław 1991, s. 93-94.

Należy także podkreślić dobre stosunki jakie utrzymywali Żydzi opatowscy z wojskami pruskimi i austriackimi w drugiej połowie XVIII w. Często prowadzili oni z nimi interesy, przede wszystkim zaopatrując ich armie we wszystko co im było potrzebne. W latach dziewięćdziesiątych XVIII w. doszło nawet do tego, że administracja pańska, gdy nie była w stanie samemu porozumieć się w jakiejś kwestii z Prusakami lub Austriakami, używała do tego właśnie Żydów opatowskich, od których ci chętnie brali łapówki i sprawy były załatwiane pomyślnie. Starozakonni niewątpliwie starali się wykorzystać zaistniałą sytuację. Przejawem tego były zapewne między innymi oskarżenia katolików, że dzięki protekcji obcych wojsk Żydzi bogacili się na handlu i nie dorzucali się do podatków miejskich na rzecz Austrii¹⁶⁵.

Po trzecim rozbiore Polski dobra opatowskie weszły w skład monarchii Habsburgów. Już od 1794 r. do 1809 r. w Opatowie stacjonował garnizon wojsk austriackich. Znajdował się tu również ośrodek werbowniczy do armii habsburskiej¹⁶⁶. Warto również odnotować, że w latach 1798–1800 oraz w późniejszych przez dobra opatowskie przechodziły wojska rosyjskie, których pobyt tu związany był z walkami z rewolucyjną Francją¹⁶⁷. Jako ciekawostkę można także podać, że ok.

¹⁶⁵ J. Muszyńska, *Żydzi i mieszczenie w sandomierskich miastach królewskich w XVIII wieku*, „Kwartalnik Historii Żydów”, nr 3(207), 2003, s. 410; na temat postaw Żydów w czasie wojny por.: T. Korzon, *Wewnętrzne dzieje Polski za Stanisława Augusta (1764–1794). Badania historyczne ze stanowiska ekonomicznego i administracyjnego*, t. 1, Kraków 1897, s. 223–228; E. Ringelblum, *Żydzi w powstaniu kościuszkowskim*, Warszawa 1938; A. Link-Lenczowski, *Ludność żydowska w świetle uchwał sejmikowych XVI–XVIII w.*, [w:] *Żydzi w dawnej Rzeczypospolitej*, s. 160; K. Matwijowski, *Żydzi i Ormianie w Rzeczypospolitej Obojga Narodów (wiek XVI do XVIII)*, [w:] *ibidem*, s. 165–166; P. Fijałkowski, *Dzieje Żydów w Polsce. Wybór tekstów źródłowych. XI–XVIII wiek*, Warszawa [1994], s. 93–94, 109–112; J. A. Gierowski, *Udział Żydów w powstaniu kościuszkowskim*, [w:] *Powstanie kościuszkowskie i jego naczelnik. Historia i tradycja. Materiały konferencji naukowej Kraków–Wrocław, 28–30 marca 1994 r.*, pod red. T. Kulak i M. Frančicia, Kraków 1996, s. 41–46; P. Fijałkowski, *Berek Joselewicz i jego udział w insurekcji kościuszkowskiej*, [w:] *Powstanie 1794 roku. Dzieje i tradycja. Studia i szkice w dwustulecie*, pod red. H. Szwankowskiej, Warszawa 1996, s. 102–106.

¹⁶⁶ AGAD, AGW, ADO, sygn. II/2; *ibidem*, sygn. II/69b; *ibidem*, sygn. II/102, s. 1 i in.

¹⁶⁷ *ibidem*, sygn. II/51, s. 3; AGAD, AGW, APP, sygn. 256, s. 586–588; na temat ówczesnych walk rosyjsko-francuskich zob. m.in.: Z. Wójcik, *Dzieje*, s. 327–330; L. Bazyłow, *Historia Rosji*, t. 1, Warszawa 1985, s. 356–357; M. Żywczyński, *Historia powszechna 1789–1870*, Warszawa 1997, s. 119–120; na temat ówczesnej armii rosyjskiej zob. m.in.: A. Seaton, *The Russian Army of the Napoleonic Wars*, Oxford 1973.

1800 r. na terenie Opatowszczyzny grasowała banda Cyganów złożona z 40 rozbójników¹⁶⁸.

W tym krótkim opracowaniu nie da się przedstawić wszystkich zagadnień związanych z wojskiem w okolicy Opatowa w rozpatrywanym czasie. Z tego też względu stanowi on przede wszystkim swego rodzaju przegląd odnotowywanych tutaj oddziałów wojskowych. Sygnalizuje on również problemy i wskazuje na pewne płaszczyzny, w jakich można badać dany temat. Poza tym należy stwierdzić, że stan zachowania źródeł pozwala na podjęcie dalszych badań nad okresem wojen napoleońskich na badanych terenach.

The army and military activities in the area of Opatów within the time span between the Confederation of Bar and the Napoleonic Wars

The aim of this study is to show and discuss any military activities in the area of Opatów beginning with early years of August Poniatowski reign until the outbreak of the Napoleonic Wars. It seems that between the 16th and 18th centuries Opatów region was the site of constant military activities including Polish, Austrian, German, Russian, Kościuszko, Prussian and Saxon armies as well as Gypsies bands. However, the Russian army was responsible for the heaviest losses for the region. Generally speaking, every military activity which took place in Opatów region devastated the properties and influenced badly the overall economy of the region in all of its branches.

translated by
Magdalena Kardyś

¹⁶⁸ AGAD, AGW, ADO, sygn. II/11a.